

**SZLAKIEM
POMNIKÓW
PAMIĘCI
NARODOWEJ
W GMINIE
PONIATOWA**

SZLAKIEM POMNIKÓW PAMIĘCI NARODOWEJ W GMINIE PONIATOWA

Umarłych wieczność dotąd trwa, dokąd pamięcią się im płaci

Wisława Szymborska

Wydawca:

Gmina Poniatowa
ul. Młodzieżowa 2
24-320 Poniatowa
<http://um.poniatowa.pl/>

Redaktor prowadząca: Edyta Wojciechowska-Jadczak

Redakcja i korekta: Jolanta Kardela

Projekt graficzny, skład, łamanie i druk: E-BIT, edyta@e-bit.pl

W publikacji wykorzystano zdjęcia z zasobów Urzędu Miejskiego w Poniatowej oraz pana Rafała Pastwy – Prezesa Towarzystwa Przyjaciół Poniatowej

Nakład 2000 egzemplarzy

Poniatowa, grudzień 2021 r.

Szanowni Państwo,

z przyjemnością oddajemy w Państwa ręce niniejszą publikację wydaną w ramach projektu pn. „Szlakiem pomników pamięci narodowej w Gminie Poniatowa”, dofinansowanego ze środków Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z Funduszu Promocji Kultury. Powstała ona z inicjatywy wielu wspaniałych ludzi – mieszkańców naszej Małej Ojczyzny, a zwłaszcza dzięki wsparciu nieobecnej już wśród nas śp. Jadwigi Kustry, odznaczonej medalem Zasłużonej dla Poniatowej, wieloletniej pedagog, wychowawczyni dzieci i młodzieży, której zawsze bliskie sercu było zachowanie polskiej tożsamości i przekazywanie z pokolenia na pokolenie dziedzictwa historycznego.

Publikacja ta jest pierwszym opracowaniem, które kompleksowo prezentuje pomniki historii na terenie naszej gminy. Jej wydanie jest okazją do podjęcia dyskusji nie tylko o formach i sposobach upamiętnienia ważnych i doniosłych momentów, naznaczonych nierzadko heroiczną walką, poświęceniem i męczeństwem, których w historii Polski nie brakuje, ale przede wszystkim ma służyć rozwijaniu wiedzy i wartości. Pomniki są ważnymi symbolami trudnych i często skomplikowanych dziejów naszej historii i przestrogą przed popełnianiem błędów już raz dokonanych. Naszym obowiązkiem jest pielęgnowanie pamięci o ludziach, którzy oddali życie za wolność Polski oraz nieutrącenie tego, o co nasi przodkowie walczyli, a także wychowywanie przyszłych pokoleń ze świadomością, że „niepodległość nie jest dana Polakom raz na zawsze”, jak mówił Marszałek Józef Piłsudski.

Pomniki i miejsca pamięci odgrywają bardzo ważną rolę społeczną. Są wyrazem naszej pamięci o przeszłości i pozwalają w przestrzeni publicznej oddać hołd zasłużonym oraz zachować wspomnienie o istotnych wydarzeniach. Przedstawione w publikacji miejsca pamięci rozsiane po lasach, cmentarzach, polach, parkach są nieodłączną częścią historii, tradycji i krajobrazu naszej Małej Ojczyzny. Mają duży potencjał edukacyjny, który został w niniejszym projekcie wykorzystywany do kształtowania tożsamości młodego pokolenia, przez włączenie uczniów szkół podstawowych Gminy Poniatowa do opieki nad lokalnymi miejscami pamięci historycznej.

Tematyka tego wydawnictwa jest mi bardzo bliska, jak zapewne wielu mieszkańcom naszej gminy. Mam nadzieję, że spotka się z Państwa zainteresowaniem. Jest doskonałym źródłem informacji nie tylko dla miłośników historii. Wierzę, że po tej lekturze wiele osób zechce odbyć podróż „Szlakiem pomników pamięci narodowej w Gminie Poniatowa”, by je bliżej poznać, ale też oddać hołd poległym. Do czego serdecznie zachęcam.

Zapraszam również do odwiedzenia strony internetowej, utworzonej na potrzeby projektu: www.mp.poniatowa.pl. Wykorzystując nowoczesne narzędzia przekazu informacji, pragniemy dotrzeć do jak największej liczby odbiorców, by promować dziedzictwo doświadczeń minionych pokoleń.

Z wyrazami szacunku

Paweł Karczmarczyk
Burmistrz Poniatowej

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	5
Szlakiem miejsc pamięci narodowej w Gminie Poniatowa	6
Poniatowa	8
Pomnik pamięci tysięcy ofiar wymordowanych w latach 1941–1944 przez okupanta hitlerowskiego w międzynarodowym obozie pracy w Poniatowej	12
Pomnik pamięci 14 000 Żydów, obywateli Polski, Niemiec, Austrii, Czechosłowacji więźniów niemieckiego obozu pracy w Poniatowej zamordowanych przez Niemców w masowej egzekucji „Erntefest” („Dożynki”) w dniu 4 listopada 1943 r.	14
Pomnik pamięci ofiar hitleryzmu wymordowanych na terenie obozu pracy w Poniatowej w latach 1941–1944	16
Pomnik pamięci ofiar hitleryzmu wymordowanych na terenie obozu pracy w Poniatowej w latach 1941–1944 w ilości 22 892 osoby	18
Pomnik pamięci bohaterów powstania styczniowego	20
Cmentarz wojenny żołnierzy różnych narodowości walczących w armii austro-węgierskiej i rosyjskiej poległych w 1914 roku	24
Zbiorowa mogiła żołnierzy I wojny światowej w latach 1914–1915	26
Mogiła powstańcza poświęcona bohaterom poległym w 1831 r. w walkach o niepodległość	28
Zbiorowa mogiła pamięci żołnierzy Armii Krajowej Wojska Polskiego poległych w latach 1939–1946	32
Cmentarz żołnierzy niemieckich poległych podczas I wojny światowej w lipcu 1915 r.	36
Pomnik Żołnierzy Niezłomnych Obwodu Puławy WiN, którzy zginęli w walce z grupą operacyjną UB i KBW 17 lutego 1947 r.	38
Bezimienna mogiła żołnierza II wojny światowej	40
Kapliczka ku czci poległych o wolność i niepodległość Polski 1939–1945	42
Pomnik pamięci jeńców radzieckich zamordowanych w drodze do obozu w Poniatowej przez oprawców hitlerowskich w dniu 1.XI.1941 r.	44
Bibliografia	46

WPROWADZENIE

Niniejsza publikacja to przewodnik, dzięki któremu poznajemy 15 miejsc pamięci narodowej z terenu Gminy Poniatowa, o niezwykle ważnej, niematerialnej wartości, jaką jest przywoływanie odległych w czasie wydarzeń dla zachowania ich w pamięci potomnych. Są to mogiły, cmentarze, pomniki i tablice pamiątkowe z czasów powstań narodowych oraz wojen światowych. O jednych wiemy sporo, o innych prawie nic. Brak informacji o okolicznościach powstania niektórych miejsc pamięci nie umniejsza ich znaczenia, wręcz przeciwnie, stanowi wyzwanie dla następnych pokoleń do poszukiwania świadków, którzy pomogą uchronić je od zapomnienia. Każde z tych miejsc powstało, by uszanować pamięć drugiego człowieka.

Tworzeniu szlaku przyświecała idea zaciekawienia historią i zachęcenia do podróży śladem wydarzeń, które ukształtowały niepodległą Polskę. Odwiedzamy te miejsca z przesłaniem: „Nie zapomnij o tym, co tu się wydarzyło”, bo, jak mówił bł. ks. kard. Stefan Wyszyński „Gdy gaśnie pamięć ludzka, dalej mówią kamienie”.

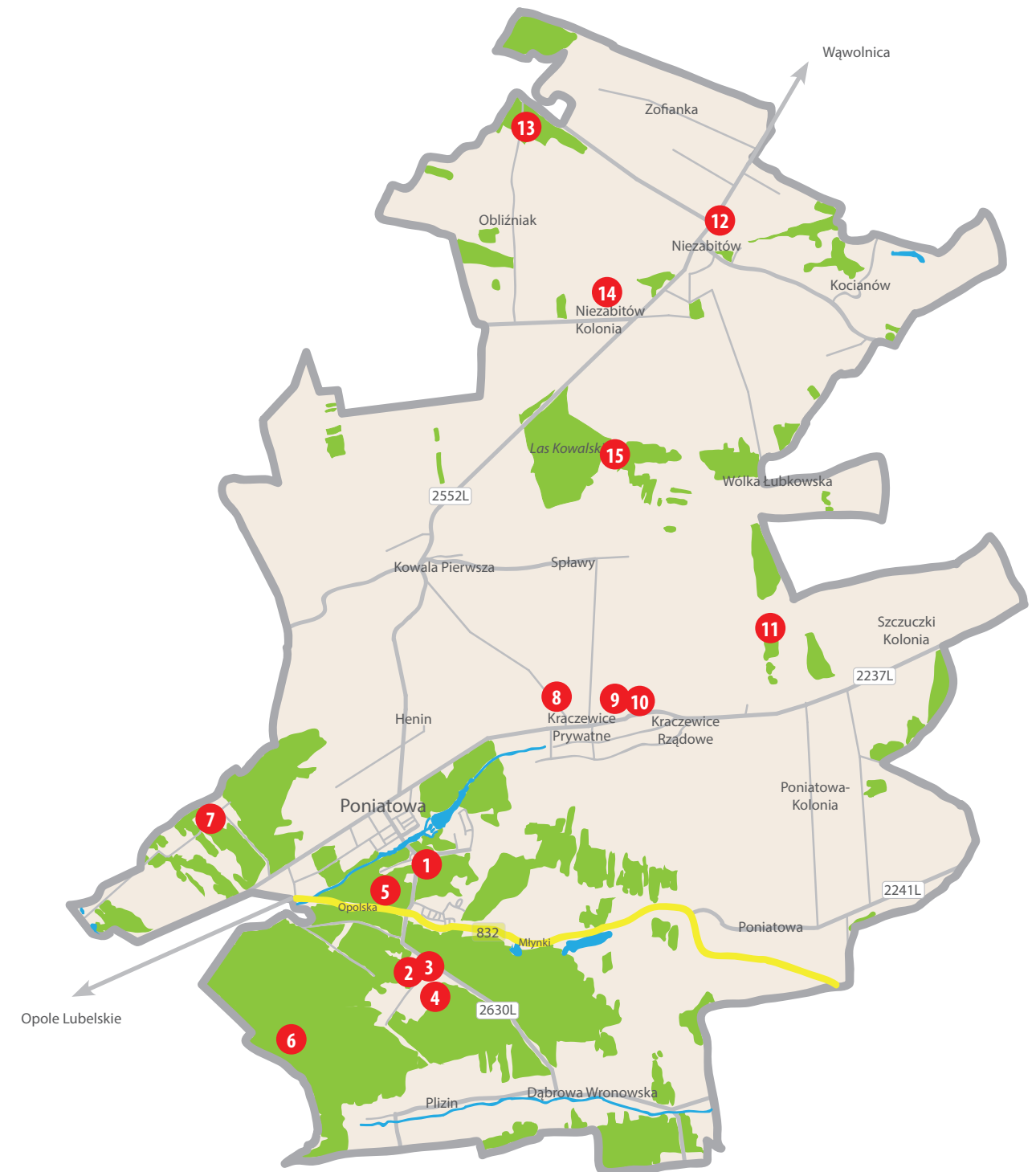
Szlak rozpoczyna się w mieście Poniatowa, siedzibie gminy miejsko-wiejskiej położonej w województwie lubelskim, w powiecie opolskim. Miejscowości o bardzo malowniczym usytuowaniu wśród lasów, stawów, łąk i pól. Miasto prawa miejskie uzyskało dopiero w 1962 r., lecz posiada bogatą historię, nierozzerwalnie związaną z nieopodal położoną wsią o tej samej nazwie oraz utworzeniem w okresie międzywojennym fabryki – jednego z obiektów Centralnego Okręgu Przemysłowego (COP), wokół której wybudowano pierwsze budynki i infrastrukturę drogową. Latem 1939 r. otwarto linię produkcyjną, którą przerwała II wojna światowa. Teren fabryki stał się miejscem stacjonowania żołnierzy armii niemieckiej. Następnie w 1941 r. utworzono tu obóz dla jeńców rosyjskich, a rok później, po ich wymordowaniu, powstał obóz pracy dla Żydów. Ich też spotkał tragiczny los. Na rozkaz Himmlera 4 listopada 1943 r. w akcji „Dożynki” („Erntefest”) wszystkich zlikwidowano. Głównie z tymi wydarzeniami związane są pomniki znajdujące się w mieście. Jednak szlak tworzą miejsca pamięci usytuowane w różnych miejscowościach na terenie gminy, upamiętniające również inne zdarzenia na polskiej drodze ku wolności, które wpisały się także w historię naszej Małej Ojczyzny.

W publikacji zrezygnowano ze szczegółowych opisów pomników na rzecz usystematyzowanego przedstawienia zasobu podstawowych informacji, dotyczących upamiętnienia osób czy wydarzeń. Opracowanie odgrywa rolę przewodnika po obiektach objętych opieką Gminy Poniatowa i stanowi doskonałą inspirację do podróży po miejscach, gdzie na nagrobnych płytach, nierzadko zbiorowych mogił, zapisano tylko liczbę ofiar czy datę, a innym razem skrupulatnie upamiętniono imiona i nazwiska poległych.

SZLAKIEM MIEJSC PAMIĘCI NARODOWEJ W GMINIE PONIATOWA

Ta sentymentalna podróż ma początek w Poniatowej, przy skrzyżowaniu ulic Nałęczowskiej, 11 Listopada, Modrze-wiowej i Fabrycznej (dzielnica Stare Osiedle), wzdłuż głównej ulicy, gdzie znajduje się **(1) Pomnik pamięci tysięcy ofiar wymordowanych w latach 1941–1944 przez okupanta hitlerowskiego w międzynarodowym obozie pracy w Poniatowej**. Następnie udajemy się ul. Fabryczną na teren byłych Zakładów Elektromaszynowych EDA, gdzie skręca-my w prawo w ul. Przemysłową, pod **(2) Pomnik pamięci 14 000 Żydów, obywateli Polski, Niemiec, Austrii, Czecho-słowacji więźniów niemieckiego obozu pracy w Poniatowej zamordowanych przez Niemców w masowej egze-kucji „Erntefest” („Dożynki”) w dniu 4 listopada 1943r.**, znajdujący się w miejscu masowej egzekucji. Nie opuszczamy terenu zakładu. Przed budynkiem dawnego biurowca znajdujemy kolejny ślad okrucieństwa – **(3) Pomnik pamięci ofiar hitleryzmu wymordowanych na terenie obozu pracy w Poniatowej w latach 1941–1944**. Powracamy na ul. Fabryczną, mijamy szpital i za nim skręcamy „w las”. Droga prowadzi w kierunku wsi Plizin. Po około kilometrze docie-ramy pod **(4) Pomnik pamięci ofiar hitleryzmu wymordowanych na terenie obozu pracy w Poniatowej w latach 1941–1944 w ilości 22 892 osoby**, znajdujący się poza terenem dawnego Zakładu EDA. Następnie wracamy do ul. Fabrycznej, skręcamy w lewo do skrzyżowania i kierujemy się ul. Opolską na cmentarz komunalny, gdzie koło kapli-cy znajduje się **(5) Pomnik pamięci bohaterów powstania styczniowego**. Kolejne miejsce **(6) Cmentarz wojenny żołnierzy różnych narodowości walczących w armii austro-węgierskiej i rosyjskiej poległych w 1914 r.** znaj-duje się w lesie koło wsi Darowne, do którego zmierzamy, skręcając w prawo na Opole Lubelskie, by po około 3 km skręcić w lewo w kierunku wsi Darowne. Stąd wracamy do drogi wojewódzkiej 832 i udajemy się w lewo do rozjazdu dróg Pustelnia–Leśniczówka, skręcamy w prawo. Tutaj, na terenach prywatnych, jest kolejna niewielka **(7) Zbioro-wa mogiła żołnierzy I wojny światowej poległych w latach 1914–1915**. Z Leśniczówki wracamy do Poniatowej na ul. Kracze-wicką, by dalej drogą powiatową udać się do Kraczewic Prywatnych, gdzie również na terenie prywatnym, w odległości około 20 m od drogi powiatowej Poniatowa–Szczuczki, trafiamy na **(8) Mogiłę powstańczą poświęconą bohaterom poległym w 1831 r. w walkach o niepodległość**. Pozostajemy w Kraczewicach Prywatnych. W odległości około 400 m od mogiły powstańczej, idąc w stronę Poniatowej Kolonii, znajduje się kościół parafialny pw. Najświętsze-go Serca Pana Jezusa. Na tutejszym cmentarzu są dwie **(9,10) Zbiorowe mogiły pamięci żołnierzy Armii Krajowej Wojska Polskiego poległych w latach 1939–1946**. Dalej, mijając Poniatową Kolonię III, kierujemy się do Szczuczek Kolonii. Nieco w oddaleniu od głównej drogi, tuż przed Łubinowem, znajduje się niewielki **(11) Cmentarz żołnierzy niemieckich poległych podczas I wojny światowej w lipcu 1915 r.** Przez Wólkę Łubkowską udajemy się do Niezabi-towa pod **(12) Pomnik Żołnierzy Niezlomnych Obwodu Puławy WiN, którzy zginęli w walce z grupą operacyjną UB i KBW 17 lutego 1947 r.** Z Niezabitowa podążamy do Oblizniaka. Tu, w otoczeniu lasu, w pobliżu drogi i zabu-dowań, jest **(13) Bezimienna mogiła żołnierza II wojny światowej**. Wracamy w stronę Poniatowej do Niezabitowa Kolonii. Docieramy do stacji benzynowej, przy której na skrzyżowaniu ustawiona jest niewielka **(14) Kapliczka ku czci poległych o wolność i niepodległość Polski 1939–1945**. Następnie kierujemy się w stronę Poniatowej. We wsi Kowala skręcamy w lewo na Łubki. Polna droga prowadzi nas niewiele ponad kilometr w kierunku lasu, na którego skraju stoi **(15) Pomnik pamięci jeńców radzieckich zamordowanych w drodze do obozu w Poniatowej przez oprawców hitlerowskich w dniu 1.XI.1941 r.**

Stąd wracamy do Poniatowej i kończymy naszą wędrówkę.

PONIATOWA

Na terenie miasta Poniatowa znajdują się cztery pomniki (**nr 1, 2, 3, 4**), które łączą miejsce, czas i historia – fabryka wybudowana w 1937 r. i lata II wojny światowej. Ale od początku... W okresie międzywojennym, by zaradzić bezrobociu wywołanemu skutkami Wielkiego Kryzysu, zrealizowano jedno z największych działań gospodarczych II Rzeczypospolitej, tj. utworzono COP, który miał służyć rozwojowi przemysłu zbrojeniowego i ciężkiego. W 1937 r., w lasach wsi Poniatowa, w ramach COP rozpoczęto budowę sześciu hal fabrycznych wraz z infrastrukturą drogową, kolejową oraz budynkami mieszkalnymi i administracyjnymi. W ciągu dwóch lat, w odległości ok. 2 km od Zakładów Tele i Radio Technicznych Warszawa – Filia nr 2 w Poniatowej, bo taką nazwę nadano fabryce, powstało tzw. „Osiedle” dla pracowników. Niestety rozpoczęty latem 1939 r. montaż urządzeń łącznościowych został wstrzymany z powodu wybuchu II wojny światowej, a teren zajęty przez żołnierzy armii niemieckiej. Stacjonowali tu do czasu wyruszenia na front wschodni, tj. do czerwca 1941 r. Jesienią 1941 r. obiekty fabryczne przekształcono na obóz dla jeńców rosyjskich, któremu nadano nr 359. Teren zakładów otoczono podwójnym ogrodzeniem z zasiekami z drutu kolczastego, oświetlono lampami elektrycznymi i strzeżono z 16 (lub jak podają inne źródła 14) wybudowanych wież strażniczych. W promieniu kilkudziesięciu metrów wokół obozu wycięto wszystkie drzewa. Ogółem w 1941 r. do stalagu w Poniatowej przybyło w trzech transportach ok. 24 tys. jeńców radzieckich: 1 listopada – ok. 12 tys., kilka dni później ok. 6 tys., a 6 lub według innych źródeł 9 grudnia, kolejne 6 tys. Obóz przejął też część jeńców z likwidowanego w Białej Podlasie stalagu 307. Grupy więźniów przybywały pieszo ze stacji kolejowej w Nałęczowie. Po dotarciu na miejsce rozlokowywano ich w czterech murowanych i nieogrzewanych budynkach fabrycznych, a ci, dla których zabrakło miejsca w halach, spali na ziemi lub na wiązkach słomy pod gołym niebem. Rękami jeńców rozbudowywano obóz. Wkopywali oni kolejne słupy ogrodzenia obozowego, wycinali drzewa w lesie, odśnieżali kolej, robili wykopy pod sieć wodociągową, zbijali z drewna cztero-, pięcio- a nawet sześciopiętrowe prycze, które niejednokrotnie przepełnione zapadały się pod ciężarem, dusząc więźniów. Z głodu osadzeni jedli korę drzew i żołędzie, ocieplali się, wkładając pod ubrania papier albo liście. W obozie nie było szpitala, lekarza ani lekarstw. Jeńcy umierali masowo na tyfus i czerwone. Warunki, w których ich przetrzymywano, były nieludzkie. Chłód, głód, choroby dziesiątkowały uwięzionych. Wymordowanych lub zmarłych z wycieńczenia zakopano na terenie obozu w 32 zbiorowych grobach. Upamiętnia ich dzisiaj pomnik ustawiony w miejscu mogił (**nr 4**). Niektóre źródła podają, że wiosną 1942 r., w obozie znajdowało się jeszcze 500 jeńców, którzy pod wpływem tragicznych warunków załamali się i wyrazili zgodę na służbę u wroga. Jedno jest pewne – wiosną 1942 r. obóz przestał istnieć.

W październiku 1942 r. w pozostałych po jeńcach sowieckich pomieszczeniach zorganizowano obóz pracy dla Żydów (Nebenlager). Składał się on z hal fabrycznych, części administracyjno-gospodarczej, baraków mieszkalnych, których budowa jeszcze trwała w chwili zakładania obozu (ostatecznie powstało ich 30) oraz bloków na „Osiedlu” oddalonym od obozu. Pierwsi więźniowie zostali tu przewiezieni z getta w Opolu Lubelskim, a wśród nich ludność żydowska deportowana z Wiednia i Czechosłowacji. Od lutego do maja 1943 r. z getta warszawskiego przetransportowano tu ok. 15 tys. Żydów. Ogółem do obozu w Poniatowej trafiło ponad 18 tys. więźniów. Załoga obozu dowodzona przez komendanta SS-Obersturmführera Gottlieba Heringa składała się z 40 SS-manów oraz kolaborantów innych narodowości, wśród których byli ukraińscy nacjonaści i dawni radzieccy jeńcy wojenni. Początkowo w obozie panowała względna swoboda. Więźniowie z „Osiedla” i terenu fabryki wzajemnie się odwiedzali. Prowadzono handel artykułami spożywczymi. Było to jednak zaplanowane działanie w celu ułatwienia akcji przesiedleńczej. W tym samym czasie zaczęto budować krematorium, co dowodziło o prawdziwych zamierzeniach hitlerowców. Warunki w obozie pogorszyły się z zakończeniem przesiedleń z getta warszawskiego, a we wrześniu 1943 r. całkowicie zamknięto do niego dostęp. Nawet błahe przekroczenie przepisów obozowych kończyło się rozstrzelaniem. Panował niewyobrażalny głód. Powstanie obozu pracy SS w Poniatowej łączy się z datą 31 stycznia 1943 r., kiedy Walther Caspar Többens, właściciel przedsiębiorstwa tekstylnego i Odilo Globocnik, dowódca SS i policji w dystrykcie lubelskim, podpisali porozumienie o przeniesieniu z getta warszawskiego do Poniatowej zakładów produkcyjnych. Od tego momentu obóz został podzielony na dwie części: zarządzaną przez Többensa oraz kierowaną przez SS. W pierwszej części więźniowie szyli mundury, odzież, okrycia futrzane i skórzane nie tylko dla wojsk Wehrmachtu, ale też na potrzeby rynku cywilnego. Wykonywali też drobne elementy metalowe. W drugiej budowano drogi, kanalizację, pracowano przy wyrębie lasów i w kamieniołomach. Z powodów sporu między właścicielem zakładów a SS,

oprócz wydzielenia dwóch stref, podzielono również Żydów na dwie kategorie, nadając im numery – pracującym u Többensa dodano jego inicjały. Többens zatrudnił 6–9 tys., głównie tych którzy pracowali u niego w getcie warszawskim. Należy wspomnieć o oddalonym od obozu „Osiedlu”, na obszarze, którego w blokach umieszczono pełniących funkcje kierownicze w zakładach tekstylnych oraz bogatych Żydów wiedeńskich, czechosłowackich, warszawskich, którzy wykupili dla siebie i swoich rodzin miejsce. O ile w części fabrycznej ludzie wegetowali w bardzo trudnych warunkach, bez podłóg, prycz, w mieszkalnych barakach panowały nieco lepsze warunki, o tyle na „Osiedlu” żyło się zdecydowanie lepiej. Był tu szpital, apteka, sklepy, działała poczta, przedszkole i ochronka dla ok. 700 dzieci, którym wydawano codziennie obiady. Od lipca 1943 r. na terenie zakładu za większość przewinień karano śmiercią. Codziennie ginęli ludzie, których ciała palono na tzw. patelni, tj. żelaznym łóżku, pod którym rozpalano ogień.

Więźniom obozu w Poniatowej próbowały pomóc Żydowska Organizacja Bojowa i Rada Pomocy Żydów „Żegota”. Do obozu szmuglowano pieniądze, lekarstwa oraz broń, organizowano ucieczki więźniów.

W ostatnich dniach października 1943 r. więźniowie otrzymali rozkaz kopania rowów, jak mówiono przeciwnotniczych. Wykopano dwa rowy o długości ponad 90 m, każdy o szerokości 2 m i głębokości 1,5 m. Tak władze przygotowywały się do likwidacji Żydów czasowo znajdujących się w obozach na terenie Lubelszczyzny. Zbrodnica akcja otrzymała nazwę „Erntefest” („Dożynki”) i rozpoczęła się w Poniatowej w nocy z 3 na 4 listopada. Przybyłe oddziały SS, SD, policji z Prus Wschodnich, Katowic, Poznania oraz obozu Auschwitz otoczyły obóz wraz z „Osiedlem” podwójnym kordonem. O 4.30 zebrano wszystkich Żydów na placu apelowym, a następnie zapędzono do baraków. O 7.00 na ranem 50-osobowe grupy wychodziły z baraku, wrzucając do znajdujących się przy wyjściu walizek pieniądze lub inne kosztowności, które mieli przy sobie. Następnie

biegnąc przez szpaler, złożony z funkcjonariuszy niemieckich, zmuszeni byli do stopniowego rozbierania się. Nagich pędzono raz do jednego raz do drugiego rowu, gdzie kazano im się położyć. Przy dźwiękach muzyki rozstrzeliwano bezbronných, na których kładli się następni więźniowie i cała akcja była powtarzana. Żydzi próbowali stawiać opór, m.in. podpalając magazyny z odzieżą. Niestety Niemcy w odwecie podpalili barak z kilkuset walczącymi, którzy spłonęli żywcem. Tak w jeden dzień życie straciło prawie 15 tys. ludzi. Pozostała tylko grupa ok. 150 Żydów, którzy mieli uprzątnąć obóz. Jednak i oni podzielili los swoich rodaków. Za odmowę palenia ciał zostali rozstrzelani. Do wykonania prac „porządkowych” przywieziono 12 listopada grupę ok. 120 więźniów z Majdanka. Palenie zwłok, sortowanie mienia i zakopywanie pozostałości zajęło trzy miesiące. Jedną z nielicznych osób, które uniknęły śmierci 4 listopada, była Estera Rubinstein. Jej wstrząsające zeznania, przechowywane w Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego pod numerem 1013, stanowią przestroagę dla przyszłych pokoleń. Dla uczczenia pamięci wszystkich pomordowanych i poległych odsłonięto pomniki: w 1958 r. w mieście (1), a rok później na terenie zakładu (3).

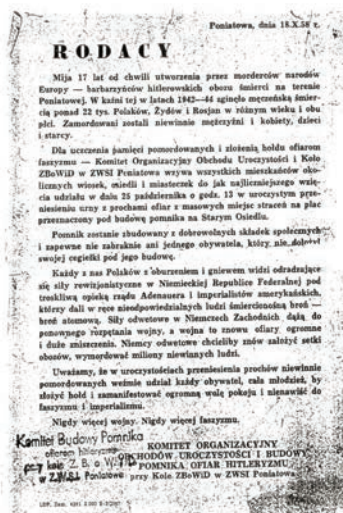
Należy również zaznaczyć, że w lipcu 1944 r. na terenach zakładu powstał trzeci obóz w Poniatowej, gdzie stacjonowała Armia Czerwona. Było to miejsce przetrzymywania żołnierzy Armii Krajowej (AK) oraz ludności cywilnej, aresztowanych przez działający w Polsce Ludowej radziecki aparat NKWD (narodny komissariat wewnętrzných dzieł – Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych). Wielu osadzonych straciło życie lub zostało wysłanych do obozów w głębi ZSRR. Z tego okresu pozostało niewiele materiałów dotyczących obozu w Poniatowej i dokumentacji szczegółowo opisujących tragiczne wydarzenia, które miały tu miejsce. W Polsce dopiero po 1989 r., po latach milczenia o Cichociemnych i krzywdzących ich ocenach, nastąpił czas prawdy historycznej i możliwość podjęcia oficjalnych badań dotyczących tego okresu w historii Polski.

PONIATOWA

POMNIK PAMIĘCI TYSIĘCY OFIAR WYMORDOWANYCH W LATACH 1941–1944 PRZEZ OKUPANTA HITLEROWSKIEGO W MIĘDZYNARODOWYM OBOZIE PRACY W PONIATOWEJ

W 17. rocznicę utworzenia przez Niemców w Poniatowej obozu pracy i śmierci, dla uczczenia pamięci wszystkich poległych i pomordowanych, z inicjatywy Komitetu Organizacyjnego Obchodu Uroczystości i Budowy Pomnika Ofiar Hitlerizmu przy Kole Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBoWiD) w Zakładach Wytwórczych Sprzętu Instalacyjnego Poniatowa, 25 października 1958 r. odbyło się uroczyste przeniesienie urny z prochami ofiar z masowych miejsc straceń na plac przeznaczony pod budowę pomnika. Na podstawie informacji zawartej w *Księdze historii ZBoWiD Koło w Poniatowej*, pomnik zbudowano w 1959 r. w czynie społecznym.

Współrzędne
GPS:
N: 51°11'14.7
E: 22°04'14.1

PONIATOWA

POMNIK PAMIĘCI 14 000 ŻYDÓW, OBYWATELI POLSKI, NIEMIEC, AUSTRII, CZECHOSŁOWACJI WIĘŹNIÓW NIEMIECKIEGO OBOZU PRACY W PONIATOWEJ ZAMORDOWANYCH PRZEZ NIEMCÓW W MASOWEJ EGZEKUCJI „ERNTEFEST” („DOŻYŃKI”) W DNIU 4 LISTOPADA 1943 R.

W 65. rocznicę makabrycznych wydarzeń w Poniatowej, 4 listopada 2008 r., na terenie byłych zakładów EDA, mieszkańcy wraz z przybyłymi gośćmi odsłanili pomnik upamiętniający wszystkich pomordowanych więźniów niemieckiego obozu pracy: PAMIĘCI 14 000 ŻYDÓW OBYWATELI POLSKI, NIEMIEC, AUSTRII, CZECHOSŁOWACJI WIĘŹNIÓW NIEMIECKIEGO OBOZU PRACY W PONIATOWEJ ZAMORDOWANYCH PRZEZ NIEMCÓW W MASOWEJ EGZEKUCJI „ERNTEFEST” („DOŻYŃKI”) W DNIU 4 LISTOPADA 1943 r. NIECH DUSZE ICH MAJĄ UDZIAŁ W ŻYCIU WIECZNYM. Było to doniosłe wydarzenie, na które przybyli przedstawiciele placówek dyplomatycznych oraz władz państwowych i samorządowych.

W uroczystości odsłonięcia pomnika w Poniatowej wzięli udział m.in.: David Peleg – ambasador Izraela, Alfred Längle – ambasador Austrii, Andreas Meitzner – minister w Ambasadzie Niemiec, Jan Tomaszek – minister w Ambasadzie Czech, Christian Schröter – prezes Stowarzyszenia Polsko-Niemieckiego w Berlinie, Grzegorz Plewik – zastępca dyrektora Państwowego Muzeum na Majdanku, Piotr Bartnik – przedstawiciel Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, która dofinansowała budowę pomnika.

W swoim przemówieniu ambasador Austrii Alfred Längle zacytował pisarza Ellie Wiesela, więźnia obozów koncentracyjnych: „Jeśli coś może uratować ludzkość, to jest to przypominanie. Przypominanie zła niech nam służy jako tarcza ochronna przed złem”.

Współrzędne
GPS:
N: 51°10'34.2
E: 22°04'18.7

PONIATOWA

POMNIK PAMIĘCI OFIAR HITLERYZMU WYMORDOWANYCH NA TERENIE OBOZU PRACY W PONIATOWEJ W LATACH 1941–1944

Pomnik znajduje się przed budynkiem dawnego biurowca Zakładów Elektromaszynowych EDA przy ul. Fabrycznej. Jest to prosta płyta, którą mieszkańcy Poniatowej i okolic złożyli jako upamiętnienie ofiar hitleryzmu wymordowanych w latach 1941–1944. Jedno określenie: „ofia-ry”. Bez rozróżnienia narodowości i wiary. Dwa różne obozy, łącznie trzy lata funkcjonowania. I jedno, co połączyło ich wszystkich, ogółem ponad 30 000 osób, to śmierć z rąk hitlerowców. Lokalne źródła podają, że pomnik został utworzony w 1959 r.

W niedalekiej odległości od pomnika, znajduje się metalowy krzyż ozdobiony pasyjką. Ten chrześcijański symbol wiary, o którego powstaniu nie ma żadnych informacji, „udekorowany” jest fragmentami drutu kolczastego, prawdopodobnie z ogrodzenia istniejących tu wcześniej obozów. Promieniście uformowany na ramieniu krzyża, przypomina koronę cierniową i nawiązuje do traumatycznych przeżyć wojennych.

Współrzędne
GPS:
N: 51°10'34.2
E: 22°04'18.7

PONIATOWA

POMNIK PAMIĘCI OFIAR HITLERYZMU WYMORDOWANYCH NA TERENIE OBOZU PRACY W PONIATOWEJ W LATACH 1941–1944 W ILOŚCI 22 892 OSOBY

W latach 60. XX wieku dostęp do miejsca pamięci – zbiorowych mogił jeńców sowieckich – był bardzo utrudniony ze względu na ich usytuowanie w obrębie Zakładów Wytwórczych Sprzętu Instalacyjnego (ZWSI), które zostały uruchomione po wojnie. Były to strategiczne obiekty przemysłu socjalistycznego, dlatego wejście na ich teren wiązało się z uzyskaniem przepustki. Dla upamiętnienia pomordowanych i poległych w tym miejscu jeńców radzieckich, 15 kwietnia 1978 r. ZBoWiD w Poniatowej podjął działania remontu pomnika, który powstał prawdopodobnie w późnych latach 50. lub 60. XX wieku. Przy jego odrestaurowaniu czynny udział wzięli pracownicy wydziałów: remontowego ZWSI oraz budowlanego Przedsiębiorstwa Budowlano-Przemysłowego. Zaangażowali się też harcerze, którzy porządkowali teren wokół obelisku, a po jego powstaniu pełnili wartę honorową. Na tablicy umieszczono napis:

ZAŁOGA ZWSI I MIESZKAŃCY OSIEDLA SKŁADAJĄ HOŁD OFIAROM HITLERYZMU
WYMORDOWANYM NA TYM TERENIE W LATACH 1941–1944 W ILOŚCI 22 892 OSOBY.
CZEŚĆ ICH PAMIĘCI

Remont pomnika ukończono 5 maja 1978 r. W 1981 r. udało się miejsce wyodrębnić od pozostałej części zakładu i odgrodzić. W 2017 r. pomnik zrewitalizowano dzięki dofinansowaniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach projektu realizowanego przez Gminę Poniatowa „Wykonanie remontu oraz odtworzenie miejsca pamięci na terenie wydzielonym z dawnych terenów EDA w Poniatowej”.

Współrzędne
GPS:
N: 51°10'00.5
E: 22°04'12.7

PONIATOWA

POMNIK PAMIĘCI BOHATERÓW POWSTANIA STYCZNIOWEGO

Na cmentarzu komunalnym, przy kaplicy, 11 listopada 2013 r. odsłonięto pomnik poświęcony osobom z Gminy Poniatowa, biorącym udział w powstaniu styczniowym (1863–1864). Było to przedsięwzięcie podsumowujące działalność Towarzystwa Przyjaciół Poniatowej, związane z jubileuszowymi obchodami tego wydarzenia.

Pięciu mieszkańców tutejszych ziem wraz z tysiącami innych stawiało opór rosyjskiemu zabojcy. Wiadomość o planowanej wśród Polaków brance do carskiego wojska i perspektywa utraty życia w obcej służbie, z dala od domu, stały się przyczyną wybuchu powstania styczniowego.

Ten zryw niepodległościowy, przez rosyjskich urzędników zwany niekiedy rokoszem, kosztował lubelską ziemię więcej ofiar niż powstanie listopadowe. Mówiono, że nie było tygodnia, by z którejkolwiek strony nie było słychać huku armat. Pierwsze działania zbrojne w Lublinie skierowane przeciwko caratowi rozpoczęły się 22 stycznia 1863 r. Ale już od dwóch lat lokalna młodzież na miarę swoich możliwości „walczyła” z rusyfikacją i carskimi urzędnikami. Odpowiednio wcześniej dostarczone rozkazy pozwoliły na podjęcie walk równocześnie z Warszawą. Mimo licznych niepowodzeń oddziały powstańcze przez długi czas nie traciły zapału i prowadziły walkę partyzancką z silniejszym przeciwnikiem. Ich poświęcenie dostrzegł również ostatni dyktator powstania – Romuald Traugutt. Uznał ten teren za odpowiedni do działania przyszłej regularnej armii polskiej. Niestety od lata 1863 r., od porażki pod Fajslawicami, powstanie styczniowe na terenie Lubelszczyzny zaczęło przygasać.

Najmłodszy powstaniec, pochodzący z Gminy Poniatowa, miał wówczas zaledwie 17 lat. Był to Feliks Pisarski, który wziął udział w bitwie pod Fajslawicami 24 sierpnia 1863 r. Tego dnia przeciwko 1500 powstańcom wystąpiło 3000 Rosjan. Starcie okazało się jednym z najkrwawszych w trakcie całego konfliktu – po polskiej stronie życie straciło 200 ludzi, drugie tyle odniosło rany, a ponad 600 dostało się do niewoli. Feliks Pisarski za udział w powstaniu został skazany na katorgę. Dwóch innych mieszkańców gminy, którzy brali udział w styczniowym zrywie, włościanin Wojciech Zaremba i mieszczanin Sebastian Śledziński, przebywało przez następne lata pod nadzorem carskiej policji.

Współrzędne
GPS:
N: 51°10'59.9
E: 22°03'49.2

Z kolei Ignacy, herbu Junosza, Daćbóg Drewnowski od urodzenia był mieszkańcem Niezabitowa. Kształcił się w zawodzie inżyniera. On także miał 17 lat, zasilał grupy powstańcze jako szeregowiec. Walczył pod dowództwem Świdzińskiego, Lelewela i Jeziorańskiego. Po upadku powstania był radcą oraz inspektorem kolejowym. W kolejnych latach pełnił urząd dyrektora w Pierwszym Galicyjskim Towarzystwie Akcyjnym Budowy Wagonów i Maszyn w Sanoku. Był bardzo aktywnym działaczem społecznym. Podczas I wojny światowej wspierał polskich legionistów. Ostatnie lata życia spędził we Lwowie, gdzie zmarł w wieku 74 lat w 1920 r. Pochowano go na tamtejszym Cmentarzu Łyczakowskim, na wzgórzu powstańców styczniowych, w których imieniu występował jeszcze w Warszawie tuż przed śmiercią.

Z Niezabitowa pochodził również Henryk Wojciech Jakub Wiercieński. Powstańcem został w wieku lat 20, przerywając studia prawnicze. Brał aktywny udział w starciach w Wąchocku, na Świętym Krzyżu oraz w Staszowie. Służył pod dowództwem pułkownika Dionizego Czachowskiego. Po niecałym miesiącu walk, 25 lutego 1863 r. – po bitwie pod Małogoszczą – dostał się do niewoli. Początkowo spędzał ją w więzieniach Kielc i Radomia. Został zesłany na Syberię, gdzie pracował w kopalni złota. Ze względu na swój młody wiek w czasie powstania objęty został amnestią i w styczniu 1869 r. powrócił w rodzinne strony. Do końca życia musiał posługiwać się „czerwonym paszportem”, wydawanym byłym powstańcom i więźniom politycznym. W związku z kryzysem ekonomicznym sprzedał rodzinny majątek w Niezabitowie i przeniósł się do Nałęczowa. W Polanówce pełnił funkcję ławnika i sędziego sądu gminnego. Zmarł w 1923 r. w Lublinie, do którego przeniósł się 8 lat wcześniej, do końca życia pozostając aktywnym członkiem lokalnej społeczności. Dwa lata przed śmiercią został odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski.

To realni, znani z imienia i nazwiska bohaterowie z okolic Poniatowej z okresu powstania styczniowego. W dodatku wszyscy mieli szczęście przeżyć i stać się żywymi świadkami historii. Pomnik ku ich pamięci jest podziękowaniem mieszkańców gminy za ich wkład w dążenie do niepodległości.

Współrzędne
GPS:
N: 51°10'59.9
E: 22°03'49.2

DAROWNE

CMENTARZ WOJENNY ŻOŁNIERZY RÓŻNYCH NARODOWOŚCI WALCZĄCYCH W ARMII AUSTRO-WĘGIERSKIEJ I ROSYJSKIEJ POLEGŁYCH W 1914 ROKU

Cmentarz z okresu I wojny światowej znajduje się na skraju lasu obok wsi Darowne, kilometr od ogrodzenia byłych Zakładów Elektromaszynowych EDA w Poniatowej w kierunku południowym.

Na cmentarzu pochowano kilkudziesięciu żołnierzy armii austro-węgierskiej i rosyjskiej, poległych w walce 27 sierpnia 1914 r., w czasie ataku na pozycje rosyjskie. Na środku cmentarza znajduje się duży głaz narzutowy bez napisów. Na granitowych płytach współcześnie postawionego pomnika widnieje inskrypcja:

PAMIĘCI SPOCZYWAJĄCYCH TU ŻOŁNIERZY RÓŻNYCH NARODOWOŚCI WALCZĄCYCH
W ARMII AUSTRO-WĘGIERSKIEJ I ROSYJSKIEJ POLEGŁYCH W 1914 ROKU

REGIONALNA DYREKCJA LASÓW PAŃSTWOWYCH W LUBLINIE
ORAZ AUSTRIACKI CZARNY KRZYŻ

Źródła podają, że od 23 do 25.08.1914 r. pod Kraśnikiem miała miejsce jedna z większych w rejonie bitew. Było to pierwsze starcie militarne Wielkiej Wojny na południowym odcinku frontu wschodniego i pierwsze zwycięstwo wojsk austro-węgierskich. Ponadto, wiemy, że w sierpniu 1914 r. ofensywa wojsk austro-węgierskich zatrzymała się na terenach obecnej Poniatowej z powodu niepomyślnej dla Austriaków sytuacji w rejonie Lwowa, co zmusiło ich do odwrotu z zajętych na Lubelszczyźnie ziem. Znajomość tych faktów tłumaczy obecność na tym obszarze wrogich sobie armii, po których pozostały mogiły i cmentarze.

Współrzędne
GPS:
N: 51°09'51.2
E: 22°03'00.7

LEŚNICZÓWKA

ZBIOROWA MOGIŁA ŻOŁNIERZY I WOJNY ŚWIATOWEJ POLEGŁYCH W LATACH 1914–1915

Na terenach między Kowalą, obecną Poniatową, Leśniczówką i Trzebieszą przebiegała linia frontu, toczyły się walki, ginęli ludzie różnych narodowości. Po zakończeniu I wojny światowej na miejscu mogił żołnierzy armii austro-węgierskiej i rosyjskiej, poległych na tym terenie (prawdopodobnie w 1914 r.), ustawiony był krzyż. Wyrażał on poszanowanie ówczesnych mieszkańców tej miejscowości dla poległych tu ludzi.

Jak podają dostępne źródła, jesienią 2004 r. dzięki staraniom pana Stefana Posyniaka, ustawiono w tym miejscu pamiątkowy obelisk. Rok później, 8 maja 2005 r., podczas uroczystości poświęcenia pól, dzięki wsparciu władz Gminy Poniatowa, ustawiono nowy krzyż, ponieważ poprzedni uległ zniszczeniu. Uczestnicy wydarzenia, w tym władze samorządowe, harcerze, młodzież z Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży oraz licznie zgromadzona społeczność Leśniczówki, po raz kolejny oddali hołd tragicznie zmarłym.

Współrzędne
GPS:
N: 51°11'24.5
E: 22°01'48.5

KRACZEWICE PRYWATNE

MOGIŁA POWSTAŃCZA POŚWIĘCONA BOHATEROM POLEGŁYM W 1831 R. W WALKACH O NIEPODLEGŁOŚĆ

W Kraczewicach Prywatnych w odległości ok. 20 m od drogi powiatowej Poniatowa–Szczuczki znajduje się mogiła powstańcza z 1831 r. Lokalizacja na gruncie prywatnym uniemożliwia gminie wykonanie jej remontu z publicznych środków. Dlatego został powołany Komitet Społeczny Mieszkańców Kraczewic, który zorganizował zbiórkę na rzecz jej odnowy. Dzięki tej inicjatywie odsłonięto i zabezpieczono oryginalną płytę mogiły, na której widnieje zapis:

1831 R. BOHATEROM POLEGŁYM W WALKACH O NIEPODLEGŁOŚĆ
LUDNOŚĆ KRACZEWIC 1935 R.

1935 wskazuje na rok upamiętnienia wydarzenia i ustawienia pomnika. Do roku 2018, w tym miejscu znajdowała się inna płyta, która wskazywała jeszcze rok 1974 – datę pierwszej renowacji.

Dla mieszkańców jest to szczególnie ważne miejsce, ponieważ z sąsiednich Kraczewic Rządowych pochodził Adam Koźmian, który wspólnie z Piotrem Wysockim podejmował decyzję o wybuchu powstania przeciwko carowi rosyjskiemu.

Po upadku powstania, rodzinny majątek Koźmiana skonfiskowano, a on sam wyemigrował za granicę. Wyjechał do Francji, następnie Belgii, aż w końcu osiadł w Anglii. Zaocznie skazany na karę śmierci, do końca życia nie mógł powrócić do ojczyzny. Zmarł w 1871 r.

W 1830 r. do Królestwa Polskiego, od 15 lat połączonego unią personalną z cesarstwem rosyjskim, docierały z całej Europy informacje o zrywach ludności przeciwko porządkowi narzuconemu jej przez kongres wiedeński w 1815 r. Rewolucja lipcowa we Francji, zwana trzema dniami chwały, obaliła zmierzające do absolutyzmu rządy króla Karola X Bourbona i wyniosła na tron Ludwika Filipa Orleańskiego. W październiku 1830 r. wybuchło powstanie w Zjednoczonym Królestwie Niderlandów – Belgowie odłączyli się od Holendrów i ogłosili niepodległość.

Współrzędne
GPS:
N: 51°12'05.8
E: 22°05'48.1

Tymczasem w Królestwie Polskim rządził car rosyjski Mikołaj I. Niezadowolenie z jego rządów, chęć odzyskania niepodległości oraz strach przed użyciem polskiego wojska do tłumienia belgijskiego zrywu spowodowały przyspieszenie realizacji planów wywołania ogólnonarodowego powstania. W nocy z 29 na 30 listopada 1830 r. pożarem wznieconym w browarze na warszawskim Solcu rozpoczęło się powstanie.

Lubelszczyzna, znajdująca się nieco na uboczu, dopiero 4 grudnia otrzymała rozkazy wojskowe i zarządzenia dla władz cywilnych od dyktatora powstania Józefa Chłopickiego. Trzy dni później rozpoczęto wydawanie „Kuriera Lubelskiego”, który rozbudzał wśród tutejszej ludności nastroje patriotyczne. W ciągu pierwszych dwóch miesięcy na ziemi lubelskiej powołano pod broń niemal 15 000 osób. Zryw listopadowy trwał łącznie 325 dni. Ostatnia twierdza – Zamość – poddała się 21 października 1831 r.

We Wronowie – położonym niedaleko obecnej Poniatowej, rozegrała się 17 i 18 kwietnia 1831 r. bitwa między siedmiotysięcznym oddziałem polskich powstańców, dowodzonym przez generała Jana Kantego Juliana Sierawskiego, a Rosjanami, którym przewodził generał Cyprian Kreutz. Niestety zakończyła się ona porażką powstańców. Polakom udało się uprowadzić wyłącznie jedno działo i 40 jeńców. W bitwie pod Wronowem życie straciło 200 podwładnych generała Sierawskiego. Prawdopodobnie 40–60 z nich spoczywa w mogile powstańczej w Kraczewicach Prywatnych.

Nie znamy ich nazwisk, nie wiemy, skąd pochodzili. W ten właśnie sposób Rosjanie najczęściej traktowali poległych Polaków – skazywali ich na zapomnienie. Nie zezwalali nawet na postawienie krzyży na mogiłach, nie mówiąc o upamiętnieniu poszczególnych osób. Uczynili parę wyjątków, np. dla kapitana Hipolita Stokowskiego poległego pod Iganiami. Jednak nie są znane okoliczności śmierci pochowanego w nim dowódcy. Dlatego znaczna większość mogił żołnierzy z okresu powstania listopadowego pozostaje bezimienna. Polityka okupacyjna Rosjan była równie bezwzględna, jak i skuteczna.

Pozostaje nam jedynie cieszyć się, że chociaż mogiłę udało się ocalić od zapomnienia.

Współrzędne
GPS:
N: 51°12'05.8
E: 22°05'48.1

KRACZEWICE PRYWATNE

ZBIOROWA MOGIŁA PAMIĘCI ŻOŁNIERZY ARMII KRAJOWEJ WOJSKA POLSKIEGO POLEGŁYCH W LATACH 1939–1946 – I TABLICA

ZBIOROWA MOGIŁA PAMIĘCI ŻOŁNIERZY ARMII KRAJOWEJ WOJSKA POLSKIEGO POLEGŁYCH W LATACH 1939–1946 – II TABLICA

Mogiła składa się z bliźniaczych pomników, stanowiących miejsce ostatniego spoczynku 41 członków AK, poległych w latach 1939–1946. Różniło ich pochodzenie i stopień wojskowy. Połączyła ich śmierć w czasie wojny i wspólny grób. Najmłodszy pochowany w mogile nie mieli nawet dwudziestu lat.

W *Księdze historii ZBoWiD Koło w Poniatowej* widnieje zapis odnoszący się do niniejszego miejsca pamięci:

ŻOŁNIERZE POLEGLI 02.07.1944 ROKU (STEFANÓWKA) –
W WALCE BRATOBÓJCZEJ Z ODDZIAŁEM ARMII LUDOWEJ „CIENIA”
W AKCJI ODWETOWEJ ZA „OWCZARNIĘ”. UDZIAŁ BRALI ŻOŁNIERZE AK I BCH
Z ODDZIAŁU ARGILA PLACÓWEK KRACZEWIC, KARCZMIŚK, WILKOWA

Akcja pod Stefanówką opisana jest m.in. na stronie internetowej Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej – Okręg Lublin Koło w Rykach im. mjr. Mariana Bernaciaka „Orlika”:

4. Oddział Partyzancki (OP) 15. Pułku Piechoty „Wilków” AK wspólnie z drużyną dywersyjną „Żwirki” z Kraczewic oraz żołnierzami korpusu podoficerskiego, pod dowództwem Komendanta Podobodu „C” Agenora Walusińskiego „Kła”, przeprowadził akcję na kwaterujący w Stefanówce oddział Armii Ludowej (AL) Bolesława Kaźmiraka vel Kowalskiego „Cienia”. Natarcie rozpoczęte przez OP zostało odparte i po dłuższej walce oddział AK został zmuszony do wycofania się,

Współrzędne
GPS:
N: 51°12'06.5
E: 22°06'05.3

ponosząc duże straty. Poległo 10 żołnierzy: Sławomir Lewański „Biegly”, Stanisław Sieradziński „Chmura”, „Dąb”, Bogdan Horemba „Grabarz”, Eugeniusz Kotlarski „Jastrzębski”, Jakub Miller „Ruletka”, Jerzy Dyka „Sęk”, Władysław Szkutnik „Siejba”, Zygmunta Bieńkowski „Śmigły”, „Zan”, a z drużyny dywersyjnej: „Piorun”, „Czerkies” i dowódca „Żwirko”. Z grupy AL zginęło 6 osób, a 6 zostało rannych. Akcja przeprowadzona została z rozkazu Komendanta Okręgu Lublin AK, który wydał decyzję o likwidacji oddziału „Cienia”, za dokonany mord na oddziale Jana Targosińskiego „Hektora” w Owczarni 4 maja 1944 r.

Tego dnia żołnierze z 15. PP AK „Wilków”, dowodzonego przez ppor. rez. Mieczysława Zielińskiego ps. „Moczar” oczekujący na aliancki zrzut broni, zostali podstępnie zaatakowani przez oddział AL Bolesława Kaźmiraka vel Kowalskiego „Cienia”. AL-owcy tłumaczyli atak na oddział pomyłką. Myśleli, że to grupa niemiecka. Po wyjaśnieniu nieporozumienia „Cień” poprosił „Moczara” o wzajemne oddanie sobie honorów. Pogodzone oddziały stanęły w dwuszeregu, gdy nagle Kaźmirak i jego adiunkt, celując w głowę, zabili „Moczara” i jego zastępcę „Marsa”. Na ten sygnał AL-owcy otworzyli ogień do pozostałych żołnierzy z AK. W tej bratobójczej walce zginęło 18 AK-owców. Przed złożeniem ich do wspólnej mogiły, zostali przez oddział „Cienia” obrabowani. O okrucieństwie działań grupy Kaźmiraka może dowodzić fakt zabicia 2 rannych w tej walce AL-owców – kolegów z jego grupy, aby nie opóźniali dalszego marszu.

Współrzędne
GPS:
N: 51°12'06.5
E: 22°06'06.6

SZCZUCZKI KOLONIA

CMENTARZ ŻOŁNIERZY NIEMIECKICH POLEGŁYCH PODCZAS I WOJNY ŚWIATOWEJ W LIPCU 1915 R.

Nieco w oddaleniu od głównej drogi, tuż przed Łubinowem, znajduje się niewielki cmentarz wojenny, miejsce pochówku żołnierzy niemieckich z 217, 218 i 220 rezerwowych pułków piechoty oraz 19 rezerwowego batalionu strzelców, poległych w dniach 21–23 i 29–30 lipca 1915 r.

Tablica znajdująca się na cmentarzu zawiera opis:

CMENTARZ 64 ŻOŁNIERZY NIEMIECKICH POLEGŁYCH PODCZAS
I WOJNY ŚWIATOWEJ W LIPCU 1915 R.

Według innych zapisów archiwalnych z 1916 r., pochowano tu 3 oficerów i 76 szeregowców przeniesionych z grobów w Wólce Łubkowskiej, Kraczewicach, Poniatowej, Stoczkach i Wronowie. Pierwotnie nekropolia miała kształt pięciokąta, obejmując pojedyncze i zbiorowe mogiły.

Na miejscu pochówków pozostały dwie tablice nagrobne żołnierzy niemieckiej armii:

LEUTNT ERICH WEISS R.J. BATL.19/1.K. 22 JULI 1915

LEUTNT FRANZ BALTRUSCHAT R.J.R.218/8.K. 22 JULI 1915

Obaj byli żołnierzami pruskiej 47. Rezerwowej Dywizji Piechoty, która była podporządkowana 4. Cesarsko-Królewskiej Armii (austriackiej). Pododdziały tej formacji walczyły z Rosjanami na terenie obecnej gminy Poniatowa w dniach 20–22. 07.1915 r., na linii Poniatowa–Bełżyce.

Tylko w pierwszych dwóch latach konfliktu nazwanego później I wojną światową, front działań aż trzykrotnie przetaczał się przez Lubelszczyznę, w tym dwukrotnie w okolicach Poniatowej. Latem 1915 r. przed nacierającymi wojskami austro-węgierskimi i wspierającymi ich Niemcami wycofywali się stąd Rosjanie. Pochowani w Szczuczki Kolonii są ofiarami właśnie tych walk.

W 2015 r. cmentarz został odnowiony dzięki dofinansowaniu Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa oraz Wojewody Lubelskiego. Wykonano ogrodzenie z drewnianych sztachet zamocowanych do drewnianych słupków, nawiązujących stylizacyjnie do projektu z lat 1916–1918.

Współrzędne
GPS:
N: 51°12'45.1
E: 22°07'47.1

NIEZABITÓW

POMNIK ŻOŁNIERZY NIEZŁOMNYCH OBWODU PUŁAWY WIN, KTÓRZY ZGINĘLI W WALCE Z GRUPĄ OPERACYJNĄ UB I KBW 17 LUTEGO 1947 R.

Niezabitów, w granicach sprzed 1939 r., należał do powiatu puławskiego. Na tym terenie działały cztery oddziały partyzanckie w ramach struktur Puławskiego Inspektoratu AK1, które w akcji „Burza” w 1943 r. stały się załóżkami czterech batalionów 15. Pułku Piechoty „Wilków”. Akcja została wprowadzona przez generała Tadeusza „Bora” Komorowskiego. Z militarnego punktu widzenia odnosiła się do współpracy polsko-sowieckiej w walce z Niemcami, ale w wymiarze politycznym jej celem było skłonienie Sowietów do uznania polskich praw do ziem II Rzeczypospolitej. Armia Czerwona chętnie przyjmowała pomoc AK w walkach z Niemcami, ale po ich pomyślnym zakończeniu więziła, rozbrajała, a nawet rozstrzeliwała mniejsze oddziały polskie. Aresztowanych żołnierzy przymusowo wcielano do armii Berlinga lub wywożono do obozów w głąb Rosji. Niemieckiego okupanta zastąpił drugi – radziecki. Cmentarze partyzanckie z czasów okupacji niemieckiej zaczęły zapelniać się pomordowanymi i poległymi w walce z sowieckim najeźdźcą. Taki tragiczny los spotykał też członka sztabu Wolność i Niezawisłość (WiN) Obwodu Puławy, dowódcę drużyny dywersyjnej Feliksa Lewandowskiego, ps. „Zimny” i dwóch członków drużyny: Władysława Gębke, ps. „Bokser”, i Czesława Grytę, ps. „Szpak”, na których 17 lutego 1947 r. w Niezabitowie natknęła się grupa operacyjna składająca się z dwóch funkcjonariuszy Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego Puławy i 40 żołnierzy Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW). W czasie walk trójka żołnierzy WiN zginęła. Spoczywają w kwaterze A/II/66 na cmentarzu przy ul. Piaskowej w Puławach, ale ziemia z ich mogiły znajduje się też w miejscu, w którym oddali swe życie, a które symbolicznie upamiętniono pomnikiem. Podczas Narodowego Święta Niepodległości 11 listopada 2019 r. w Niezabitowie odbyła się uroczystość odsłonięcia i poświęcenia Pomnika Żołnierzy WiN. Inicjatorem wydarzenia było Stowarzyszenie „Przeszłość – Przyszłość”. Uroczystość rozpoczęła się mszą świętą w kaplicy pw. św. Piotra i Pawła w Niezabitowie. Następnie pod pomnikiem zaproszeni goście wygłosili przemówienia okolicznościowe, oddając hołd Żołnierzom Niezłomnym obwodu Puławy WiN: Feliksowi Lewandowskiemu „Zimnemu”, Władysławowi Gębce „Bokserowi”, Czesławowi Grycie „Szpakowi” oraz Wiktorii Nastaj. Zwieńczeniem uroczystości było przekazanie pomnika pod opiekę Szkoły Podstawowej im. Ewy Szelburg-Zarembiny w Niezabitowie.

Współrzędne
GPS:
N: 51°15'21.2
E: 22°07'17.5

OBLIŻNIAK**BEZIMIENNA MOGIŁA ŻOŁNIERZA II WOJNY ŚWIATOWEJ**

Mogilę otacza wyjątkowa tajemnica, o której informuje umieszczony na pomniku lakoniczny napis:

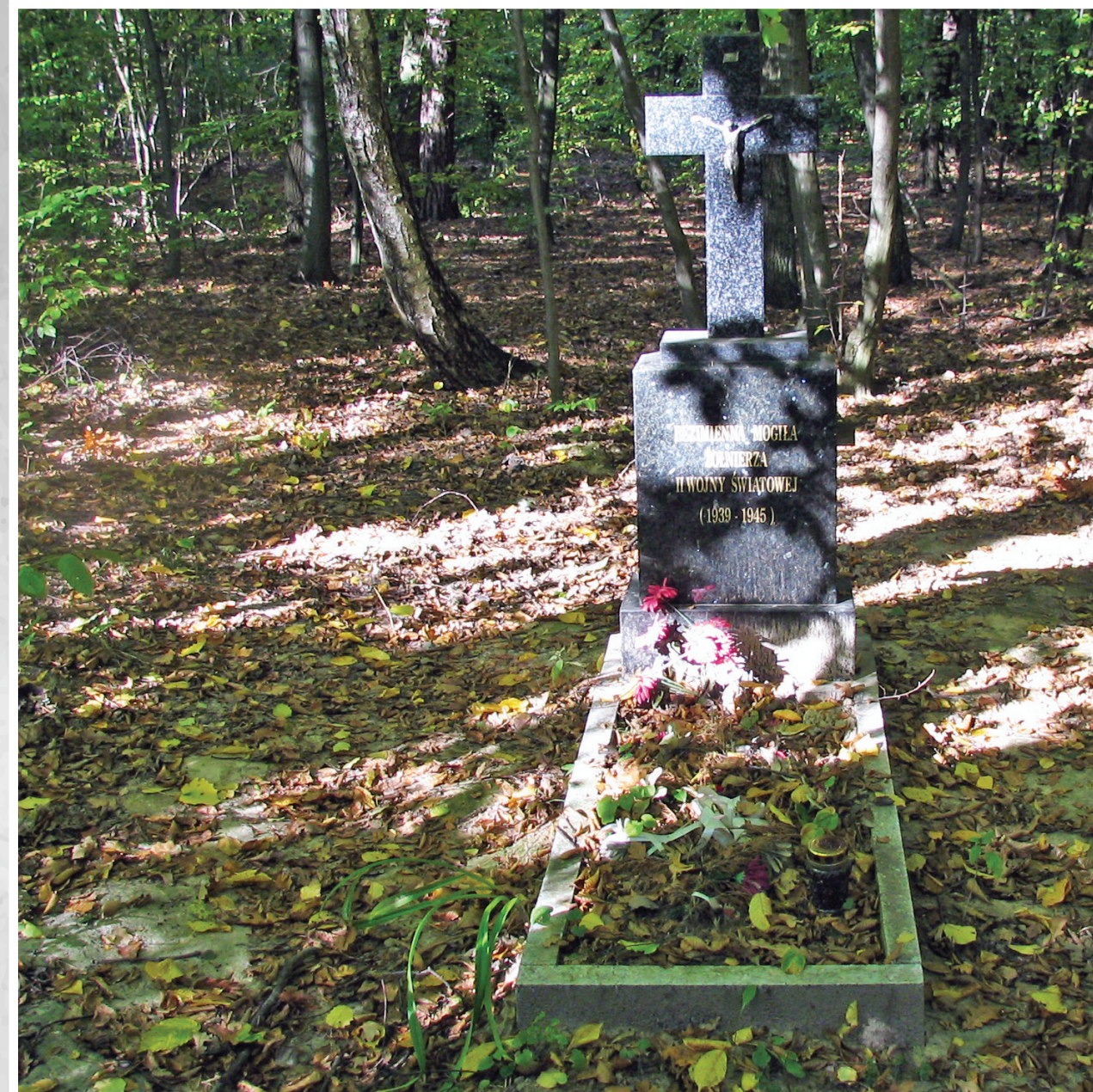
BEZIMIENNA MOGIŁA ŻOŁNIERZA II WOJNY ŚWIATOWEJ (1939–1945)

Z posiadanych informacji wiadomo, że żołnierz Wojska Polskiego został zabity przez nieznaną sprawcę w 1945 r., wracając z frontu do swojej rodziny. W 2005 r. z inicjatywy Związku Kombatanów Rzeczypospolitej Polskiej i Byłych Więźniów Politycznych – Koło Miejsko-Gminne oraz Urzędu i Rady Miasta Poniatowa, w miejscu grobu wybudowano pomnik.

Kim był ów żołnierz? Skąd pochodził? O co jeszcze można by zapytać... Jednak żadnej odpowiedzi nie uzyskamy.

Współrzędne
GPS:
N: 51°15'54.9
E: 22°05'18.7

NIEZABITÓW KOLONIA

KAPLICZKA KU CZCI POLEGŁYCH O WOLNOŚĆ I NIEPODLEGŁOŚĆ POLSKI 1939–1945

Na podstawie rozmowy z panem Marianem Pomorskim, jednym z najstarszych mieszkańców Niezabitowa Kolonii, przeprowadzonej 29.11.2021 r. oraz Kroniki Miejsko - Gminnej Biblioteki Publicznej w Poniatowej - Filia Biblioteczna w Niezabitowie, poznajemy krótką historię tego miejsca pamięci.

W 1947 r. z inicjatywy Ferdynanda Flasińskiego, Mariana Pomorskiego i lokalnej społeczności Niezabitowa Kolonii, w miejscu starej, drewnianej figurki, wybudowana została kapliczka „Ku czci poległych o wolność i niepodległość Polski 1939–1945”. Pomnik pamięci o nieodległych wówczas wydarzeniach, ufundowany został przez mieszkańców i umiejscowiony w pobliżu starej szkoły, na gruncie będącym własnością społeczną. W latach 60. XX wieku kapliczka została częściowo zniszczona z powodu uderzenia przez samochód. Sprawcy dokonali naprawy i przenieśli kapliczkę kilka metrów od drogi. Miejsce ogrodzono metalowym płotkiem. Mieszkańcy Niezabitowa Kolonii dbają do dziś o wygląd i czystość tego swoistego „pomnika pamięci” z wizerunkiem Jezusa na krzyżu i modlącą się Matką Boską, łączącego wartości sakralne i patriotyczne.

PAŃSTWOWA SŁUŻBA OCHRONY ZABYTKÓW O/WOJ. W LUBLINIE	
KARTA MIEJSCA PAMIĘCI NARODOWEJ	
1. RODZAJ OBIEKTU (POMNIK, OBELISK, PŁYTA, MIEJSCE ARCHI, POBOJOWISKO, MIEJSCE STRACEN, PACYFIKACJI I.T.P.)	2. MIEJSCOWOŚĆ
Kapliczka ku czci poległych w II wojnie św.	NIEZABITÓW
3. FOTOGRAFIE	2. GMINA
	PONIATOWA
	4. DATA POWSTANIA
5. AUTOR FOTOGRAFII	1947
	1. WYMIARY W CM
	120x100x335
6. AUTOR FOTOGRAFII	4. MATERIAŁ
	beton, piaskowiec, lastyko
	1. DATA UPAMIĘTNIEŃIA (PRZEZ KOGO),
7. MIEJSCE PRZECHOWYWANIA NEGATYWÓW	AUTOR POMNIKA, FUNDATOR
	1947, w czynie społecznym
	8. REJESTR ZABYTKÓW
NUMER	
DATA	

Współrzędne
GPS:
N: 51°14'42.4
E: 22°06'27.6

NIEZABITÓW KOLONIA

POMNIK PAMIĘCI JEŃCÓW RADZIECKICH ZAMORDOWANYCH W DRODZE DO OBOZU W PONIATOWEJ PRZEZ OPRAWCÓW HITLEROWSKICH W DNIU 1.XI.1941 R.

Dnia 1 listopada 1941 r., z likwidowanego w Białej Podlasce stalagu, do Nałęczowa przybył pierwszy transport jeńców radzieckich. Stąd byli oni prowadzeni pieszo do obozu pracy w Poniatowej, o którym szerzej napisano na początku przewodnika. Bez odpoczynku, w zwartej kolumnie, chociaż trudno było utrzymywać szyk zmęczonym żołnierzom, pokonywali 15-kilometrowy dystans do miejsca, gdzie panowały nieludzkie warunki. Z relacji mieszkańców dowiadujemy się, że były jeszcze dwa takie, duże transporty.

Antoni Okoń, naoczny świadek wydarzeń ze wsi Kowala, wspominał: „bardzo młodzi jeńcy, podobni byli bardziej do upiorów niż do ludzi. Niektórzy więźniowie nie posiadali płaszczy, inni zamiast butów mieli szmaty [...] ślaniając się na nogach i podtrzymując nawzajem, [...] podążali w kierunku wsi Poniatowa”. Mieszkańcy, widząc przechodzące obok ich domów kolumny jeńców, ryzykując własne życie, próbowali im pomóc, podając jedzenie.

Jeśli któryś z jeńców upadł w trakcie marszu i nie miał siły wstać, eskorta dobijała go strzałem z pistoletu lub przebijała bagnetem. Nierzadko w rowach i na polach mijanych miejscowości (Wąwolnica, Niezabitów, Kowala, Kraczewice), leżeli martwi żołnierze. Za kolumną jeńców jechały wozy, na które oddelegowani przez sołtysów (z rozkazu Niemców) Polacy, wrzucali zabitych lub zmarłych z wycieńczenia. Ciało było tyle, że nie nadążano z ich uprzątnięciem, dlatego pozostawiano je do następnych dni lub zakopywano w bezimiennych, często masowych mogiłach. Jedno z takich miejsc znajduje się na skraju lasu „Dębniak” w Niezabitowie Kolonii. Jest to miejsce pochówku niewiadomej liczby żołnierzy radzieckich, nieznanych z imienia i nazwiska ... Ponad 30 lat po zakończeniu II wojny światowej, w 1975 r., mieszkańcy Miasta i Gminy Poniatowa na mogile zamieścili pamiątkową płytę:

ZAMORDOWANYM JEŃCOM RADZIECKIM W DRODZE DO OBOZU W PONIATOWEJ
PRZEZ OPRAWCÓW HITLEROWSKICH W DNIU 1.XI.1941 SKŁADA HOŁD
SPOŁECZEŃSTWO MIASTA I GMINY PONIATOWA. 9.V.1975

Współrzędne
GPS:
N: 51°13'54.2
E: 22°06'24.9

BIBLIOGRAFIA

Ajdacki P., *Szlakiem cmentarzy wojennych 1830–1831*, [w:] *Powstanie listopadowe 1830–1831. Dzieje – historiografia – pamięć*, Warszawa 2015.

Akcja „Burza”. *Dzieje.pl - Historia Polski*, <https://dzieje.pl/aktualnosci/akcja-burza> [data dostępu: 01.12.2021 r.].

Bień W., *Poniatowa 1937 – 1949 – 1962*, Przegląd Regionalny. Miesięcznik Towarzystwa Przyjaciół Poniatowej, 2012, nr 1–2 (124–125), s. 16–18.

Ciekawe miejsca Poniatowa i okolice – Klub Turystyki Pieszej, <http://www.ktpkrwinka.cba.pl/ciekawe-miejsca-poniatowa-i-okolice/cmentarz-darowne.html> [data dostępu: 29.11.2021 r.].

Dąbrowski M., *Cmentarze wojenne z lat I wojny światowej w dawnym województwie lubelskim*, Lublin 2004, s. 162, poz. 183 [Wólka Łubkowska, gm. Poniatowa, pow. Opole Lubelskie; Cmentarz wojskowy].

Gicewicz R., *Obóz pracy w Poniatowej*, <https://www.scribd.com/doc/288528834/Ryszard-Gicewicz-Oboz-w-Poniatowej> [data dostępu: 30.11.2021 r.].

Goleń K., *Cmentarz I wojny światowej 1915 r. w Łubinowie*, <http://www.ptfot.pl/ciekawo/lubinow.html> [data dostępu: 30.11.2021 r.].

Goleń K., *Pomnik powstańców styczniowych z terenu obecnej gminy Poniatowa*, <http://www.ptfot.pl/ciekawo/powstan.html> [data dostępu: 30.11.2021 r.].

Grudzień P., *Działania wojenne w roku 1915 w okolicach Bełżyc*, cz. 2: *Bitwa pod Chmielnikiem 29.07.1915 r.*, [w:] *I wojna światowa na Lubelszczyźnie w latach 1914–15*, <http://lubelskie1914-15.blogspot.com/2015/12/i-wojna-swiatowa-w-okolicach-bezyc-cz2.html> [data dostępu: 01.12.2021].

Grudzień P., *Wąwolnica w okresie I wojny światowej – lata 1914–15*, <https://warszawa.naszemiasto.pl/wawolnica-w-okresie-i-wojny-swiatowej-lata-1914-15/ar/c1-2604662> [data dostępu: 29.11.2021 r.].

Karta ewidencyjna cmentarzy Państwowej Służby Ochrony Zabytków Oddział Wojewódzki w Lublinie (kopia z zasobów Urzędu Miejskiego w Poniatowej) wypełniona przez M. Gmiter i C. Kielboń, 30.09.1991 r.

Kostecki W., „Zmarłych pochować...” *Groby żołnierzy AK – WiN Inspektoratu Puławskiego w świetle materiałów archiwalnych i wspomnień. Puławy, cmentarz parafialny, ul. Piaskowa*, http://www.historia.pulawy.pl/wp-content/uploads/2019/04/11-PRZYPISY-KO%C5%83COWE-%E2%80%9EZmar%C5%82ych-pochowa%C4%87%E2%80%A6.%E2%80%9D_Groby-%C5%BCo%C5%82nierzy-AK-%E2%80%93WiN-Inspektoratu-Pu%C5%82awskiego-w-%C5%9Bwietle-niepublikowanych-materia%C5%82%C3%B3w-archiwalnych..pdf

Kronika będąca w zasobach Miejsko-Gminnej Biblioteki Publicznej w Poniatowej, Filia w Niezabitowie.

Księga historii ZBoWiD Koła w Poniatowej w zasobach Miejsko-Gminnej Biblioteki Publicznej w Poniatowej.

Maleszyk R., *Cmentarze wojenne z okresu I wojny światowej na Lubelszczyźnie*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F*, 1997/1998, t. 52/53, s. 251–269.

Medyński A., *Ilustrowany przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim*, <https://www.lwow.home.pl/lyczakow/medynski37-1.html#12> [data dostępu: 30.11.2021 r.].

Mencel T., *Powstanie listopadowe w dziejach Lubelszczyzny*, <http://biblioteka.teatrnn.pl/Content/9316/Powstanie%20listopadowe%20w%20dziejach%20Lubelszczyzny.pdf>.

Ogólnopolska Baza Cmentarzy Wojennych. Mogiły wojenne na terenie Miasta i Gminy Poniatowa. W zasobach Miejsko-Gminnej Biblioteki Publicznej w Poniatowej, autor mgr. inż. Grażyna Pomorska-Peterwas

Odsłonięcie i Poświęcenie Pomnika Żołnierzy WiN w Niezabitowie, <http://um.poniatowa.pl/aktualnosci-wpisy/odsloniecie-i-poswiecenie-pomnika-zolnierzy-wiN-w-niezabitowie/> [data dostępu: 19.11.2021 r.].

Pastwa R., *Poniatowa – miejsce martyrologii narodów*, Przegląd Regionalny. Kwartalnik Towarzystwa Przyjaciół Poniatowej, 2012, nr 1–2 (124–125), (Wiosna–Lato), s. 19.

Pastwa R., *Trzeci obóz w Poniatowej 1945*, Przegląd Regionalny. Kwartalnik Towarzystwa Przyjaciół Poniatowej 2017, nr 1, s. 13–15, <http://tpp.poniatowa.pl/pdf/3%20Oboz%20w%20Poniatowej.pdf>.

Pietrzak L., *NKWD pacyfikuje Polskę*, Uważam Rze z 01.12.2021 r., <http://www.old.uwazamrze.pl/artukul/1050336/nkwd-pacyfikuje-polske> [data dostępu: 01.12.2021 r.].

Podgórski A., *Niemiecki obóz pracy SS w Poniatowej (23 luty 1942 – 4 listopad 1943) – Werke Ponjatowa GmbH im SS-Arbeitslager Ponjatowa*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/82256,Niemiecki-oboz-pracy-SS-w-Poniatowej-23-luty-1942-4-listopad-1943-Werke-Ponjatow.html> [data dostępu: 20.11.2021 r.].

Podgórski A., *Obóz jeńców sowieckich w Poniatowej – Stalag 359 (listopad 1941–27 luty 1942)*, Przegląd Historyczno-Wojskowy, 2017, nr 2, s. 91–118.

Podgórski A., Wóycicka Z., *Poniatowa – obóz pracy w Poniatowej*, https://miejscapamieci.org/wp-content/uploads/2020/01/Poniatowa__Obz_pracy_w_Poniatowej.pdf [data dostępu: 20.11.2021 r.].

Podpisano umowę na remont pomnika na terenie dawnych terenów EDA w Poniatowej, <http://um.poniatowa.pl/inwestycje/podpisano-umowe-remont-pomnika-na-terenie-dawnych-terenow-eda-w-poniatowej/> [data dostępu 20.11.2021 r.].

Poświęcenie Pomnika Bohaterów Powstania Styczniowego i pamiątkowej tablicy, <https://www.lwow.home.pl/lyczakow/medynski37-1.html#12> [data dostępu: 30.11.2021 r.].

Śladkowski W., *Z powstania styczniowego na Lubelszczyźnie reportaż historyczny*, <https://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/doccontent?id=9293> [data dostępu: 30.11.2021 r.].

Urząd Miejski w Poniatowej, <http://um.poniatowa.pl/> [data dostępu: 30.11.2021 r.].

Wierciński zwany Buzak h. Ślepowron, Henryk Wojciech Jakub, https://wiercinski.otostrona.pl/index.php?p=1_42_XV
[data dostępu: 30.11.2021 r.].

Wykaz walk podziemia niepodległościowego w Inspektoracie Puławskim ZWZ/AK w latach 1939—1944, <https://www.rykiak.pl/wykaz-walk-podziemia-niepodleglosciowego-w-inspektoracie-pulawskim-zwzak-w-latach-1939-1944.html>
[data dostępu: 30.11.2021 r.].

Wystawa „Świadectwa Wielkiej Wojny Lubelszczyzna 1914–1918”, https://www.mnwl.pl/Wystawa_%E2%80%9ESwiadectwa_Wielkiej_Wojny_Lubelszczyzna_1914_1918%E2%80%9D-2-394-20.html
[data dostępu: 20.11.2021 r.].

**DOFINANSOWANO
ZE ŚRODKÓW**

FUNDUSZU PROMOCJI KULTURY

„Szlakiem pomników pamięci narodowej
w Gminie Poniatowa”

DOFINANSOWANIE

48 059,00 zł

CAŁKOWITA WARTOŚĆ

77 589,99 zł

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury,
Dziedzictwa Narodowego i Sportu
pochodzących z Funduszu Promocji i Kultury

**Ministerstwo
Kultury
Dziedzictwa
Narodowego
i Sportu.**

zadanie pn.

„Szlakiem pomników pamięci narodowej
w Gminie Poniatowa”